

Марія

Василь Стефаник

Марія сиділа на приспі й шептала:

— Бодай дівки ніколи на світ не родилися; як суки, валяються; одні закопані в землю, а другі по шинках з козаками. І нащо воно родиться на світ божий? І дурне, і пусте, ще і з вінком на голові.

Вона саме закопала свої дві доньці в потайничок у льоху, як у селі зчинили крик, що йдуть уже свіжі козаки.

Чого тоті козаки хочуть, чого шукають? Її стодоли пусті, комора без дверей, порожня, хата — гола, а замки від скринь ржавіють попід ноги. Не хотіла на них у хаті ждати. Облупана, обдерта тота її хата.

Сиділа на приспі і нагадувала все минуле. Сперла голову до стіни, сиве волосся вилискувало до сонця, як чепець із блискучого плуга; чорні очі відсували чоло вгору. Воно морщилося, тікало під залізний чепець від тих великих, нещасних очей, які шукали на дні душі скарбів її цілого життя.

Далеко під горами ревіли гармати, палали села, а чорний дим розтягався змієм по синьому небі і шукав щілин у блакиті, щоби десь там обмитися від крові і спузи¹.

За її плечима дрижали вікна за кожним гарматним громом. А може, там і її сини, може, вже закуталися в білий рантух снігу і кров біжить із них і малює червоні квіти.

Вона їх родила міцних і здорових, як ковбки²; чим була грубіла, тим більше робила, по кожній дитині була все краща й веселіша; а молока — то мала такого, що могла дітей не плекати, а купати. І чоловіка мала дужого й милого, і маєток.

То як, бувало, жнуть на ниві цілу ніч, як дзвонять до сну дітям серпами, що позаду них понакривані спали, то чого їй тоді було треба або чого боялася? Хіба, щоб зізда не впала дітям на голову; але вона була жвава така, що і зізду ймила би на кінчик серпа.

А як нажали копу, то спочивали. Молодий чоловік цілував її, а вона сміхом зганяла з нічлігу птахи. Аж як їх тіні досягали кінця ниви, а місяць заходив, то лягали коло дітей, а рано сонце будило їх разом з дітьми. Вона їх провадила до кернички і сполікувала росу з голов, а найстарший двигав для батька воду в збанятку. Чоловік лишався в полі, а вона йшла з ними додому: одно на руках, а двоє коло запаски. А по дорозі гралася ними, як дівка биндами. Любувала й голубила їх. Хіба ж часу жалує? Моцна й здорова, все скоро зробить. Діти росли всі, ні одно не слабувало. Пішли до школи. Ходила за ними по всіх містах, носила на плечах колачі й білі сорочки, ноги ніколи не боліли її. А як у Львові заперли їх до арешту за бунт, то сіла на колію, а та колія так бігла й летіла до синів, мовби там у машині, напереді, горіло її серце. Між тими панями-мамами почула себе в перший раз у житті рівною зі всіма панями й тішилася, що сини поставили її в однім ряді з ними. А на вакації з'їздилися товариші її синів з усіх усюдів, хата начеб ширшала, двором ставала. Співали, розмовляли, читали книжки, ласкаві до простого народу, і наряд до них прилип, коло них цвів: збирався їх

розумом добувати мужицьке право, що пани з давен-давна закопали в палатах. Ішли лавою з хоругвами над собою, і пани їм проступалися.

А як настала війна, то оба старші зараз зачали збиратися, а й найменший не хотів лишитися. Лагодила їх цілу ніч у дорогу, затикала кулаками рот, аби їх не побудити. А як почало світати, на зорях, як побачила їх, що сплять супокійне, то й сама заспокоїлася. Сіла біля них у головах, гляділа на них тихенько від зорі до сходу сонця і — в той час посивіла.

Вранці чоловік, як побачив, то сказав:

— Твоя голова їх вівчила, нехай же тепер і сивіє. Відтак проводила їх до міста. Що крок ступила, то все надіялася, що котрийсь зі старших обернеться до неї і скаже:

— Мамо, лишаємо тобі найменшого на поміч і потіху. Але ні один не звернувся, ні один не сказав того слова. Сиві стерні передавали в її душу свій шепіт, шелестіли до вуха.

"Таж вони зреклися тебе; паничі забули мужичку". Гірка крапелька просякла з її серця і втроїла її відразу.

В місті зійшлося їх сила, паничі і прості хлопці.

Хоругви й прапори шелестіли над ними і гримів спів про Україну.

Попід мурами мами держали серця в долонях і дули на них, аби не боліли. Як заходило сонце, то прийшли до неї всі три, прийшли попрощатися.

Відвела їх трохи набік, від людей.

Виймила з рукава ніж і сказала: найменший, Дмитро, най лишиться, а ні, то закопає зараз у себе ніж. Сказала це і зараз зрозуміла, що перетяла тим ножом світ надвое: на одній половині лишилася сама, а на другій — сини тікають геть від неї... І впала.

Пробудилася, аж як земля дудніла під довгими рядами, що співали січову пісню.

Дмитро був біля неї.

— Біжім, синку, за ними, аби-м їх здогонила, най мені, дурній мужичці, простять. Я не знала добре, я не винна, що моя голова здуріла, як тота Україна забирає мені діти...

Бігла, кричала: Іване, Андрію! Всі бігли за тими довгими, рівними рядами синів, падали на коліна й голосили.

Марія прочуняла з півсну-споминів, заломила руки та й кричала:

— Діти мої, сини мої, де ваші кістки білі? Я піду позбираю їх і принесу на плечах додому!

Чула що лишилася сама на світі, глянула на небо й зрозуміла, що під тою покрешкою сидить сама і що ніколи вже не вернуться до неї її сини, бо цілий світ здурів: люди і худоба.

Тікало все, що жило. Ще недавно нікому доріг не ставало. Діти несли за ними добуток, одні одних стручували в провали, ночами ревіли корови, бляяли вівці, коні розбивали людей і самих себе.

За цими здурілими людьми горів світ, немов на те, щоби їм до пекла дорогу показувати. Всі скакали в ріку, що несла на собі багряну заграву і подобала на мстивий

меч, який простягся здовж землі. Дороги дудніли й скрипіли, їх мова була страшна і той зойк, що родився зі скаженої лютості, як жерло себе залізо і камінь. Здавалося, що земля скаржить на ті свої рани.

А як стрінулися над рікою, то гармати виважували землю з її предвічної постелі. Хати підлітали вгору, як горючі пивки³, люди, закопані в землю, скам'яніли й не могли підвести руки, щоби перехрестити діти, червона ріка збивала шум з крові, і він, як вінок, кружляв коло голов трупів, які тихенько сунули за водою.

По битві копали гроби, витягали мерців з води. Поле за кілька днів зродило багато, багато хрестів., І поміж ті хрести попровадили солдати її найменшого сина за те, що царя називав катом. Казали, що ведуть його на Сибір. Далеко би йти, кров буде течи з хлоп'ячих ніг, сліди червоні... А й старий повіз офіцирів попри ті хрестики і пропав досі.

— Ой небоженета, лишили ж ви мене саму стерегти з совами ваших пустих хоромів.

Як у Марії в голові спомини з жалем, з розпукою ткали плахту, щоби закрити перед її очима ту прірву в житті, то у ворота на подвір'я заїхали козаки.

Була люта, що ніколи не дозволяли їй лишитися в спокою, і казала до них голосно:

— А, вже йдете, рабівники!

— Нічого, матусю, рабувати не будемо у вас, хочемо нагрітися в хаті, пустіть. Душа замерзла в тілі. Відповіла:

— То йдіть грійтеси в студені хаті.

— А ви?

— А мене можете отут бити нагайками, а на коханку, як видите, я вже стара.

Один із козаків — молоденький ще був. — приступив і дуже просив, щоби вона та ввійшла враз з ними в хату; самі ж вони не ввійдуть.

— Ми ваші люди, — казав.

— А тому, що ви наші, то рвете тіло нагайками, а другі забирають та вішають людей; мерці гойдаються лісами, аж дика звір утікає...

Молоденький козак так довго та гарно просив, що врешті увійшла з ними в хату.

Станула біля порога, а вони позасідали коло стола.

— Продайте нам що-небудь їсти; голодні ми, матусю.

— Що ж вам дам їсти? Там, на полиці, є хліб; а грошей ваших мені не треба, бо одні даєте, а другі заходите і назад відбираєте, та ще й б'єте. Цар ваш такий великий та багатий, та посилає вас без хліба воювати? Станьте на лавку та досягніть з полиці бохоня.

З хлібом стягнув з полиці й образ Шевченка, який був повернений лицем до стіни.

— Хліб бери, а образ віддай мені, то моїх синів. Такі, як ви, здоймали його з-під образів, кинули до землі і казали мені толочити по нім. Я його сховала в пазуху, а вони кроїли тіло пугами, що й не пам'ятаю, коли пішли з хати.

Вихопила Шевченка з рук, поклала в пазуху.

— Можете мене отут і зарізати, а образа не дам. Той молоденький козак, що так її гарно просив увійти в хату, приступив до неї, поцілував у руку і сказав:

— Матусенько, я ж за свято Шевченка сидів довго в тюрмі. Хіба ж ви не дасте нам

образа, щоб ми його привели назад до честі й поставили під образами?

— А хто ж ви є? Що за одні? Відкіля приходите? Жидам дозволяєте тримати свою віру й письмо, а наше все касуєте. Тепер сніг прикрив дорогу, але коли б не він, то ви би виділи, що всіми дорогами, по всьому селі розкинені наші книги з читалень. То, що бідний нарід встарав собі на науку для дітей, все то пішло під кінцькі копита.

— Дайте, дайте нам образ.

Поволі витягнула й подала йому, бо й сама стала цікава, що вони з ним будуть діяти.

А вони поставили два хліби, один верх другого, сперли коло них малюнок, виймили вишивані та гаптовані хустки та довкола прикрашували.

— Лиш дивітьси, козаки, чи мило то буде цьому образові, як ви его вберете у рабоване жидівське плаття.

Та тут же, в тій хвилині, зірвався один з них, сивий уже, скинув із себе одіж козацьку: був без сорочки.

— Оце вам, матусю, наш рабунок, що всі ми без сорочок ходимо, хоч могли б багато придбати. А оці хустини, що ми ними Шевченка вбрали, це ж козацькі китайки, матусю. Наділили нас їми жінки наші, наші мами, сестри наші, щоби було чим голову вкрити в полі, щоби ворон очей не клював.

Марія глянула на них, непевно підступила й сказала:

— Ви, відий, тоті, що мої сини вас любили... українці...

— Ми самі один одного ріжем. Підлізла Марія на грядки, виймила зі скрині сорочку і подала роздягненому.

— Вбирай, це з мого сина; бог. знає, чи верне, чи буде її носити.

Несміло взяв козак сорочку і надягнув.

— Не тратьмо часу, козаки, пошануймо батька, а хліба будемо їсти по дорозі. Ви ж знаєте, як ще нам далеко їхати, — сказав козацький старшина.

Почали співати.

Забриніли вікна, пісня поміж блеск сонця на склі вийшла надвір, побігла в село.

Жінки почули і ставали коло воріт, відтак коло вікон, а врешті несміливо входили до сіней і до хати.

— Маріє, що це в тебе? П'яні чи загулюють дівки співанками?

— Ні, це інші, другі...

— Які другі?

— Такі другі, що це наші; мовчи та слухай!

Марія отворила широко очі на козаків, подалася вперед, неначеб хотіла підбігти й не пустити їх спів з хати.

Пісня випростовувала її душу.

Показувала десь на небі ціле її життя. Всі зорі, які від дитини бачила; всю росу, яка падала на її голову, і всі подуви вітру, які коли-небудь гладили її по лиці.

Виймала ота пісня з її душі, як з чорної скрині, все чарівне і ясне і розвертала перед нею — і надивитися вона не могла сама на себе в дивнім світанні.

Десь там на горах сидить орел, пісня розвіває його крила, і подув цих крил гоїть її серце, стирає чорну кров з нього.

Чує, як сини держуться маленькими руками за її рукави, як ростуть з кожним звуком. Чує кожне їх слово, коли-небудь сказане, і кожну розмову за Україну. Всі невиразні і таємні назви випрядуються з волосся звезд і, як пребогате намисто, обіймають її шию.

Блискотять ріки по всій нашій землі і падають з громом у море, а нарід зривається на ноги. Напереді її сини, і вона з ними йде на тую Україну, бо вона, тая Україна, плаче й голосить за своїми дітьми; хоче, щоби були всі вкупі.

Те голосіння вплакується в небо; його покров морщиться і роздирається, а пісня стає у бога коло порога і заносить скаргу...

Як перестали співати, то Марія стала непорушне, як на образі намальована.

З купи жінок, яких багато зійшлося, одна, вже стара, приступила до стола.

— То ви наші? Богу дякувати, що ви вже раз прийшли,— говорила.

— Ой, ніхто, небожета, нас не любить. Кілько переходило війська — всі нас не любять. А кілько вони напсували народу! Аби де було: чи в місті, чи на дорозі, чи вже в своїм-таки селі, все чужі і чужі ми, і ніхто нам не дає віри.

— Їй, чого ж ви хочете від них? Це ж не наше військо. Вони такі, як у книжках писано здавна або мальовано на образах, як вони ще наші були. А тепер вони московські. Де вони годні нам допомогти? Отак, потихоньки, аби ніхто не чув, то забалакають.

— Ти молода, читати вмієш, то знаєш ліпше. Я гадала, що то наші.

— Це навіть не кажіть, бо за це може нам бути велика кара.

Старенька жінка скоро залізла в гурт жінок, що гляділи самою тугою і дихали розпукою.

Зате молода Катерина станула край самого стола.

— Оця Марія, що ми в неї, дивітьси, як задеревіла від вашого співу. Вона банує за синами, що два пішли до наших охитників, а найменшого взяли москалі на Сибір! Десь-то він серед таких, як ви, напастував вашого царя, що дуже мучить наш нарід. А вони лиш хап його — та й пропав. Учені були всі, маєток за ними пішов великий. В селі ні одна мама так не банує за синами.

— Небого, Маріє, небого! — шептали жінки.

— То таки саме перед війною було, як ми сипали могилу отсему Шевченкові, що перед вами на столі. Сипали другі села на пам'ятку — та і ми. Клопіт такий був, бо старі не пускали вдень сипати, робота в полі, а ми змовилися і сипали ночами: одні кіньми, другі тачками, інші лиш рискалями. Таку могилу висипали, як дзвіниця. І Марія з трьома синами помагала... Як ми її досипали, то світало, роса нас припала, і ми посідали довкола, бо ноги боліли. А старший син Маріїн виліз на сам вершечок та й так ладно говорив до нас, що з цеї нашої могили будемо дивитися на велику могилу на Україні, щоби ми були всі одної мислі. Дививси так дивно, начеб поправді на зорях бачив Україну. Потім ми повставали і співали такі пісні, як і ви тепер.

Тут наблизилася Катерина козакові майже до вуха і шептала:

— Ваші пісні такі самі, як Маріїних синів. Тому не будіть її, най їй здаєси, що це її сини співають...

1 С п у з а — попіл.

2 Ковбок — обрубок дерева.

3 П и в к а — м'яч.